CONDILLAC'TA DÜŞÜNCE-DİL İLİŞKİSİ

Atakan Altınörs*

THE RELATION BETWEEN THE THOUGHT AND LANGUAGE IN CONDILLAC

ABSTRACT

The subject of this article covers Condillac's approach on the relation between the thought and language. Condillac is a philosopher who attached a particular weight on language so as to expose the human understanding operations. To his mind, the things that create the memory are signs and in this respect "a memory without signs" is an inconsistent, in other words an impossible notion. Condillac aserts that ideas connect to each others only via signs. For Condillac, language is essentially a system of signs. According to Condillac, it is impossible for a human to have a pre-linguistic or extra-linguistic thought. The though may form only by virtue of signs in other words language. For Condillac, speaking, reasoning and generating abstract ideas are fundamentally same things.

Key words: Philosophy of language, relation between the thought and language, signs, analyse, Condillac.

ÖZET

Bu makalenin konusu, Condillac'ın düşünce ile dil arasındaki ilişkiye yaklaşımıdır. Condillac insan müdrikesinin ameliyelerini/işlemlerini açığa çıkarmak bakımından dile özel önem atfetmiş bir filozoftur. Ona göre hafızayı meydana getiren şey, işaretlerdir ve bu bakımdan da "işaretten yoksun hafıza" çelişkili, yani mümkün olmayan bir mefhumdur. Condillac ideaların birbirine ancak işaretler vasıtasıyla bağlandığını savunur. Condillac için dil, esasen bir işaretler sistemidir. İnsanın dil öncesi ya da dil-dışı bir düşünceye sahip olması, Condillac'ın nezdinde imkânsızdır. Düşünce ancak işaretler, yani dil sayesinde şekillenebilir. Condillac'a göre, konuşmak, muhakeme etmek, soyut idealar üretmek, temelde aynı şeydir.

* Dr. Galatasaray Üniversitesi Fen edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

Anahtar Kelimeler: Dil felsefesi, düşünce-dil ilişkisi, işaretler, analiz, Condillac.

…

Giriş

Düşünce ile dil arasındaki ilişki problematiğinin, Yeniçağ'da birçok filozof tarafından işlenmiş bir konu olduğu görülür. Hobbes'tan ve Descartes'tan Berkeley'e, Locke'tan Leibniz'e kadar birçok filozof düşünce ile dil arasındaki ilişkiyi mülâhaza etmiştir. Condillac da bu konuyu eserlerinde işlemiş ve insan müdrikesinin faaliyetlerinde dilin merkezî rolüne dikkat çekmiştir. Condillac'ın düşünce ile dil arasındaki ilişkiye yaklaşımını inceleyeceğimiz bu makalede, onun "işaretten yoksun bir hafıza"nın mümkün olmadığı argümanını kendimize kılavuz alacağız. Yukarıda ismi geçen Yeniçağ filozoflarının Condillac'ın görüşleri üzerindeki etkilerini de tartışmamıza dâhil edeceğiz.

Çizdiğimiz çerçeve içinde, makalemizi üç alt başlığa ayıracağız. Problemimizi ve izleyeceğimiz yöntemi belirttiğimiz bu girişin ardından, birinci alt başlıkta Condillac'ın dil anlayışının kaynaklarını ve nominalizmini; ikinci alt başlıkta dilin türeyişine ve gelişimine dair senaryosunu gözden geçireceğiz. Sonraki alt başlıkta, Condillac'ın semiyotiğinde birbirinden ayırdığı üç işaret türünü ele alarak, analiz ile işaretler arasındaki irtibata odaklanacağız. "Sonuç" kısmında ise, Condillac'ın düşünme ile dil arasındaki ilişkiye yaklaşımını değerlendirmeye çalışacağız.

1. Condillac'ın Dil Anlayışının Kaynakları ve Nominalizmi

İncelememize başlarken, eserlerinde övgüyle bahsettiği Locke gibi Condillac'ın dil anlayışının da insan müdrikesini açıklama çabasının bir ürünü olduğunu belirtmek gerekir. Condillac, felsefesinin temellerini attığı ilk eseri *Essai sur l'origine des connaissances humaines*'nin [İnsan bilgilerinin kaynağı üzerine deneme] girişinde, öncelikli konusunun insan müdrikesi olduğunu şu cümleyle kesinler: «Asla gözden kaçırmamamız gereken öncelikli konumuz, insanın akıllı ruhunun [*l'esprit humain*] incelenmesi, tabiatını keşfetmek bakımından değil, ameliyelerini/işlemlerini tanımak bakımından incelenmesidir"[1]. Bu itibarla, Condillac felsefî çalışmalarının başlangıcında dili, müdrikenin faaliyetinde işaretlerin haiz olduğu önem vesilesiyle incelemek lüzumunu hisseder. Felsefî külliyatının ilk eserinde, müdrikenin faaliyeti bağlamında yer verdiği dile ilişkin mülâhazaları, Condillac'ın ilerleyen yıllarda kaleme alacağı mantık ve gramer konulu eserlerine ve *La Langue des Calcules* [Hesapların dili] başlıklı son eserine zemin

[1] Etienne Bonnot de Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, introduction, (elektronik edisyon): http://fr.wikisource.org/wiki/Essai_sur_l'origine_des_connaissances_humaines

hazırlar. Böylece Condillac'ın felsefesinde dil giderek ağırlık kazanan bir tema haline gelir.

Condillac dil anlayışında, görebildiğimiz kadarıyla en fazla Hobbes'un, Leibniz'in, Berkeley'in ve Locke'un görüşlerinden beslenmiştir. Kısaca belirtecek olursak, Hobbes'un ve Berkeley'in nominalizmi, Leibniz'in işaretlerin sevke tâbi [*discursive*] düşüncedeki tayin edici rolüne dair tespitleri ve Locke'un –genel hatlarıyla idealar teorisiyle birlikte– kelimelerin ideaların adları olarak kullanıldığı görüşü, Condillac'ın zihinsel potasında eritilerek imal edilecek yeni bir alaşıma katılır. Kısaca belirttiğimiz bu görüşlerin onun üzerindeki etkisini, Locke'tan başlayarak açmaya çalışalım.

İdealar teorisi ve bilgi görüşüyle Locke'un mirasından hareketle radikal bir duyumculuk inşa etmeye çalışan Condillac, dil anlayışında da ondan etkilenmiştir. Kelimelerin ideaları adlandırdığı, diğer deyişle kelimelerin ideaların işaretleri olduğu anlayışı, Condillac'ın Locke'tan devraldığı mirastır: Locke'a göre kelimeler ideaların duyulur işaretleridir ve konuşmalarda yerini tuttukları idealar da bu işaretlerin münhasır ve doğrudan anlamlarıdır[2]. Kelimelerin, ideaların duyulur işaretleri olduğu hususunda Condillac, Locke ile hemfikirdir[3]. Dilin işlevi hususunda ise Locke'tan değişik bir vurgulama yapma ihtiyacı hisseder. Bu değişikliğin ne olduğunu, takip eden paragrafta tartışalım.

Locke'un nezdinde dilin ana işlevi, insanlar arasında "idea mübadelesini" sağlamaktır. İnsanlar zihinlerinde görünmez ve kapalı bir şekilde bulunan idealardan müteşekkil düşüncelerini birbirlerine iletebilmek için dışsal ve duyulur işaretlere ihtiyaç duymuş ve en kullanışlı işaretler olan eklemli/artiküle seslerden meydana gelen kelimeleri icat etmiştir[4]. Buna karşılık Condillac dilin, düşünceleri ifade etme/dışa vurma işlevinden daha önemli ve temel bir işlevi olduğuna dikkat çeker: Dil, iletişimden önce, düşüncelerin meydana getirilmesinde belirleyici bir işleve sahiptir. Kelimeler, mevcut olmasalardı tikel/özel algılarla ve tahayyüllerle sınırlı kalacak insan zihninin soyut ve karmaşık fikirlere yükselmesini sağlar. Condillac'ın dile bakışındaki bu farklılığı, makalemizin takip edecek alt başlıklarında ayrıntısıyla ele alacağız.

Condillac "soyut idealar"a yaklaşımıyla ise Berkeley'in nominalizmine paralellik sergiler. Bunu açıklayabilmek için öncelikle Berkeley'in "soyut idealar"a itirazını özetleyelim. Locke'un "soyut" olduğunu öne sürdüğü "insan" ideası, Berkeley'e göre ancak, siyahî ya da beyaz, uzun veya kısa boylu, vb. olmak gibi birtakım ikincil niteliklerle birlikte düşünülebilir[5]. Berkeley'in nezdinde, bütün insanlarda ortak olan niteliklerden meydana gelecek bir "insan" ideası, kavranabilir bir şey değildir. Berkeley'in, Locke'un "soyut idea" kavrayışına karşı çıkmakla birlikte, zihnin "genel idealar" meydana getirebildiğini inkâr etmediğine de şahit oluruz. Ona göre tikel bir idea, aynı türdeki diğer bütün tikel ideaları da

[2] Locke, *Essai Philosophique concernant l'Entendement Humain*, çev: Pierre Coste, Paris, J.Vrin, 5. basım, 1998, (III, II, §1)

[3] Condillac, *Essai*, (I, II, IX, §88); *Grammaire*, s.29 et passim.

[4] Locke, *Essai*, (III, II, §1)

[5] George Berkeley, *Un Traité concernant les Principes de la Connaissance humaine*, *Œuvres* içinde, cilt:I, Fr. çev.: Marilène Phillips, Paris: PUF, s.304

temsil eder hale geldiğinde genelleşir[6]. Fakat bu durum yine de, Berkeley'in nezdinde ideaların tabiatının aslen tikel olduğu gerçeğini değiştirmez. Tümelliğin idealara değil, adlandırmalara has bir özellik olduğunu savunması itibariyle Berkeley nominalist[7] bir pozisyona yerleşir. Tümellik, kavramlarımızın değil, adlandırmalarımızın bir özelliğidir ve bu bakımdan da tümeller dilin dışında var olan entiteler değildir.

Condillac da "genel olarak insan" diye bir şey olmadığını söyler[8]. Yani bu idea, herhangi realiteye sahip değildir. Locke gibi[9], Condillac da genel ideaların, bir grup bireysel [*individuelle*] ideadaki farklı yanların dışarıda bırakılıp ortak yanların alınmasıyla, yani soyutlamayla oluşturulduğunu kaydeder[10]. Condillac, buraya kadar Locke ile mutabık kalırken, soyut ideaların aslında sadece "adlandırmalar"dan [*dénominations*] ibaret olduğunu savunmasıyla[11], onun görüşünden ayrılarak Berkeley'in tarafında yer alır: Condillac da soyut ideaların adlandırmalar dışında, yani dil dışında kaim olmadığını iddia eder. Bunun aksini farz etmeye kalkışmak ona göre "genel olarak insan"ı bir tuvale resmetmeye kalkışıp da sadece bireyleri resmedebilecek bir ressamın" durumuna düşmeye benzer[12].

Karşılaştırmamızdan şu sonuca varıyoruz: Locke'un, nominalizmin "kavramcı" [*conceptualiste*] ve bu itibarla da "ılımlı" bir versiyonunu benimsemesi karşısında Condillac, Berkeley ve Hobbes gibi radikal bir nominalizm taraftarıdır. Muhakemeyi işaretlerle sevk edilen bir hesaplama olarak mütalâa etmesi itibariyle Condillac'ın düşünce-dil ilişkisine yaklaşımı üzerinde Hobbes'un ve Leibniz'in etkisi de büyüktür. Söz konusu etkiyi tartışmayı, Condillac'ın işaretler ve analiz konulu mülâhazalarını inceleyeceğimiz üçüncü alt başlığa saklayıp, öncelikle dilin türeyişi ve gelişimi hakkındaki faraziyesini görelim.

2. "Davranış Dili"nden Eklemli Dile

Condillac'ın muhtelif eserlerinde "davranış" ya da "hareket" dili [*le langage d'action*] kavramı karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar "davranış dili" adı kon-

[6] Berkeley, *a.g.e.*, s.307

[7] Nominalizm, Lalande'ın tanımıyla "*genel ideaların mevcut olmadığı, sadece genel işaretlerin mevcut olduğu biçimindeki doktrin*"dir (Lalande, 1993, s.686); diğer bir tanımına göre ise, "*zihinde olsun, onun haricinde olsun, genel ideaların gerçekliğini reddeden öğretilerin altında gruplandığı ad*"dır (Blay, 2003, s.732).

[8] Condillac, *La logique ou les premiers développements de l'art de penser*, Paris: Libraire d'Esprit, 1780, s.105

[9] Locke soyutlamayı, tikel [*particular*] şeylerden edinilen ideaların, bu şeylerin genel temsiline dönüştürülmesi olarak tanımlar (*Essai*, II, XI, §9). Zihin soyutlama işlemiyle, benzer tikellerin müşterek özelliklerinden oluşan soyut ve genel bir idea üretir. Böylece zihin, dün sütten edinmiş olduğu aynı tikel renk ideasını, bugün kireç ya da kardan edindiği tikel renk idealarıyla bir arada alıp buna "beyazlık" adını verir ve aynı niteliğe bir daha rastladığı ya da onu düşündüğü her defa, onu bu kelimeyle adlandırır (II, XI, §9).

[10] Condillac, *Logique*, s.106

[11] Condillac, *a.g.e.*, s.106

[12] Condillac, *a.g.e.*, s.107

mamış olsa bile, çeşitli duygularla mesajların, jestler ve mimikler vasıtasıyla aktarılabildiği eski çağlardan beri bilinen bir olguydu. Felsefe tarihinde Condillac'tan önce bu olguya dikkat çeken düşünürler vardır. Bunlar arasında akla ilk gelen örnekler Montaigne ile Descartes'tır. Montaigne *Denemeler*'inde[13] ve Descartes *Metot üzerine Konuşma*'da[14] sağır-dilsizlerin kullandıkları işaretlerle anlaşmada, sözel iletişimde bulunan insanlardan pek de geride kalmadığını vurgulamıştır. Condillac'a dönecek olursak, eklemli seslerden müteşekkil dillerin, haykırışlarla/nidâlarla desteklenen bir jest dilinden türediği faraziyesini geliştirme payesi ise, münhasıran ona aittir. Condillac'ın "davranış dili" kavramını, eserlerinden hareketle incelemeye geçelim.

Condillac *Essai sur l'origine des connaissances humaines*'in [İnsan bilgilerinin kaynağı üzerine deneme] ikinci bölümünün dilin kaynağını ele aldığı ilk faslında, konuşma melekesinin "ilâhî bir ihsan olduğu" biçimindeki hipotezi tasdik eder "görünürken", Büyük Tufan'dan bir süre sonra, aralarında anlaşacakları herhangi bir dil bilmeyen kız ve erkek çocuk kurgusu üzerinden dilin kökenini açıklamayı tercih eder. Condillac dünya üzerinde kendilerinden başka kimse kalmamış olan iki küçük çocuk kurgular. Aralarındaki ilk iletişimin, –fizyolojik– ihtiyaçlarından kaynaklanan bedensel dışa vurumlarla gerçekleşmiş olacağına hükmeder. Çocuklar yavaş yavaş çevrelerini keşfettikçe, dış varlıklardan edindikleri duyumları birbirlerine el, kol, baş vb. uzuvlarının hareketleriyle anlatmaya çalışır. Condillac'ın kurgusunda, bu çocuklar erişkinliğe geçip bir bebek dünyaya getirirler ve bebek bitip tükenmeyen "ihtiyaçlarını" çıkardığı seslerle dışa vururken yavaş yavaş eklemli seslerden müteşekkil basit kelimeler oluşmaya başlar[15]. Condillac böylece, duyumcu/sansüalist bilgi görüşüyle tutarlı bir şekilde, dilin kökenini de "duyumlar" ile açıklamaktadır.

Condillac *Principes généraux de Grammaire pour toutes les langues* [Bütün diller için gramerin genel ilkeleri] adlı eserinin dillerin oluşumunu mülâhaza ettiği birinci bölümünde, yeryüzünde konuşulan bütün dillerin kökeninde, kendi adlandırmasıyla bir "davranış dili"nin [*langage d'action*] bulunması gerektiğini savunur: "Jestler, yüz hareketleri ve eklemli olmayan vurgular, işte insanların düşüncelerini birbirlerine aktarmada sahip olduğu ilk vasıtalar. Bu işaretlerden oluşan dil, davranış dili [*langage d'action*] diye adlandırılır"[16]. Ona göre, arzu, red, hazzetmeme, tiksinti, vb. şeyler, el-kol ve baş hareketleriyle, bedenin bütün hareketleriyle dışa vurulur; ruhun her hissiyatı, bedenin tavırlarıyla dışa vurulabilir: "Beden hissedilir biçimde, lâkaytlık, emin olmama, çözüm bulamama, dikkat kesilme, kaygı ve arzuyu bir arada, müteessir olduğu hislerin sırasıyla birbirine baskın çıkmalarına göre, güven, sevinç, kaygı, haz, acı, keder, neşe, umut, umutsuzluk, nefret, sevgi, öfke, vb. duyguları dışa vurur"[17]. Bu bakımdan, Condillac'a

[13] Michel de Montaigne, *Essais*, livre:II, chapitre: XII, (elektronik edisyon): http://homepage.mac.com/guyjacqu/montaigne/livre2/trad/chap013/013.html
[14] René Descartes, *Discours de la Méthode*, Garnier-Flammarion, Paris: 1966, s.79-80
[15] Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, (II, I, §1).
[16] Condillac, *Principes généraux de grammaire pour toutes les langues*, Paris: Librairie A.J. Ducour, 1798, s.6
[17] Condillac, *a.g.e.*, s.7

göre dilin kökenine doğru gidildiğinde, orada karşımıza çıkacak ilk ifade biçimi, idealarımızı adlandıran "sözler" değil, teessürlerimizi [*passions*] dışa vuran mimikler, jestler, eklemlenmemiş seslerden ibaret çığlıklar ve nidâlar olsa gerekir.

Condillac'ın dilin türeyişi ve gelişimi senaryosunda, ilk çağlarda insanların aralarında anlaşmaya çalıştığı davranış dili safhasını, eklemli seslerden müteşekkil kelimelerle konuşulan sözlü dil aşaması takip eder. Bu itibarla Condillac'ın nazarında tek tek diller, bütün insanlarda fıtrî/tabiî olarak ve müştereken bulunduğunu düşündüğü bir davranış dilinden çıkarak tekamül etmiştir. Dahası, insan davranış diline sahip olan yegâne varlık da değildir; Condillac [bazı] hayvanlarda da türe özgü bir davranış dili bulunduğunu hesaba katar: "Davranış dilini meydana getiren işaretler üzerine enine boyuna düşünecek olursanız, bu dilin, organların yapılışının bir sonucu olduğunu [...] ve hayvanların yapısal farklılıkları kadar farklı davranış dili bulunduğunu teşhis edersiniz"[18].

Condillac'a göre idealarımızı adlandırdığımız eklemli sesler olarak kelimeler, dilin gelişiminin son aşamasında ortaya çıkmıştır[19]. Bu bağlamda akla şu soru gelir: Beşeriyeti davranış dili safhasında kalmayıp sözlü dili icat etmeye sevk eden nedir? Condillac'ın sözlü dillerin doğuşundan önce kullanıldığını farz ettiği davranış dili, şu iki hususta elverişsizdir: 1.Sadece göze hitap ettiğinden uzaktan anlaşmada kullanışlı değildir[20]. Condillac davranış dilinin, teessürlerimizi iletmek istediğimiz kişilerin dikkatini çığlık atarak çekmeseydik, bir işe yaramayacağını belirtir[21]. 2.Davranış dilinin "analiz etme" kabiliyeti çok zayıf olduğundan ideaları seçik biçimde sunamaz. Condillac davranış dilinin kifayetsizliğini şu sözlerle ortaya koyar: "Biz şeyleri, ancak teker teker gözlemlediğimiz müddetçe seçik bir şekilde görürüz. Bu bakımdan davranış dili dezavantajlıdır; zira, eklemli seslerden oluşan dilde seçik olan şeyleri, birbirine karıştırmaya müsaittir"[22]. Condillac davranış dilinin teessürleri dışa vurmadaki işlevselliğine karşılık, düşüncelerimizi ifade etmedeki kifayetsizliğine dikkat çeker. Zira, davranış dilinin temel vasfı, hissedilen "şeyleri bir arada" ve "çarçabuk" dışa vurmasıdır[23]. Condillac'ın bu hususlaki mukayesesini daha iyi anlamak üzere, bir örnek geliştirebiliriz: can sıkıcı bir olay karşısında öfkelenen birini ya da üzücü bir olay karşısında kederlenen birini gözümüzün önüne getirelim. Bu teessürlerini mimikleriyle, jestleriyle bir anda ve mükemmelen dışa vurmaları mümkündür. Oysa, karşımıza geçip katılmadığımız bir görüşü savunan birini antitezle eleştirebilmek, şüphesiz ki ona "yüzümüzü ekşitme"nin ötesinde bir dilsel faaliyette bulunmayı gerektirir.

Böylece Condillac tarihteki fikrî zenginleşmeye paralel olarak davranış dilinden eklemli dile geçildiğine kanidir. Davranış dilinin analiz kapasitesinin çok zayıf olması, ideaları seçik biçimde ifade etmeye imkân vermemesi, insanlığı yapay işaretlerden oluşan eklemli dili icat etmeye götürmüştür. Bu tespitlerimizi

[18] Condillac, *a.g.e.*, s.8
[19] Condillac, *a.g.e.*, s.20
[20] Condillac, *a.g.e.*, s.7
[21] Condillac, *a.g.e.*, s.7
[22] Condillac, *a.g.e.*, s.16
[23] Condillac, *a.g.e.*, s.16-17

gerekçelendirmek üzere Condillac'ın bütün bilimlerle dillerin ortak metodu olarak gördüğü "analiz" anlayışını ve işaretler tasnifini incelemeye geçelim.

3. İşaretler ve Analiz

Condillac semiyotiğinde, üç işaret türünü birbirinden ayırır: 1.Rastlantısal [*accidentel*] işaretler: birtakım özel koşulların, nesneleri bazı idealarımızı uyandıracak şekilde idealarımıza bağladığı işaretlerdir; 2.Tabiî işaretler: tabiatın sevinç, korku, keder, vb. duygular için [insana ve bazı hayvanlara] yerleştirdiği çığlıklardır; 3.İhdas edilmiş [*d'institution*] ya da yapay işaretler: kendi seçtiğimiz ve idealarımızla arasında sadece itibarî [*arbitraire*] bir bağ olan işaretlerdir[24]. Condillac bu ayrımının ardından okurlarını, hiçbir itibarî işaret kullanamayan bir insan farz etmeye çağırır[25]. Condillac bu adamın yalnızca rastlantısal işaretler yardımıyla tahayyül etme ve hatırlama faaliyetinde bulunabileceğini; yani, ancak karşısına konan bir nesneyi, geçmişte benzer bir nesneden edindiği algıya bağlayabileceğini söyler[26]. Bu nesne ortalıkta bulunmadığı sırada ise, adamın nesneyi iradî olarak hatırlama kudretinden yoksun olacağını savunur. Bu itibarla da o kimsenin hafızası, kendi denetiminde olmayan tahayyüllerle, muhayyilesinin rastlantısal çağrışımlarıyla sınırlı kalacaktır. Tabiî çığlıklara gelince, farazî adamcağız, o tür çığlıkları tetikleyen hisler kendisinde uyanır uyanmaz, çığlık atacaktır[27]. Fakat bu tür çığlıklar adamcağız için bir "işaret" olmayacaktır; zira, çığlıkları kendisinde algılar uyandırmayacak, tersine, algılarının etkisiyle atılacaktır. Condillac'ın işaretler hakkında buraya kadar naklettiğimiz açıklamalarını bir cümlede toparlarsak, yapay işaretler kullanamayan bir kimse müdrikesinin faaliyeti üzerinde denetim gücünden yoksun, dolayısıyla da bilişsel melekeleri bakımından hayvanat seviyesinde kalacaktır.

Condillac hafızayı meydana getiren şeyin, işaretler olduğunu hesaba katmaktadır: "Kendisinde sadece rastlantısal işaretler ve tabiî işaretler bulunan bir adamın hizmete koşacağı hiçbir şeyi yoktur. Demek oluyor ki bu adamın ihtiyaçları sadece muhayyilesini harekete geçirebilir. Böylece, bu adam hafızasız [*sans mémoire*] olsa gerekir"[28]. Bundan hareketle, hayvanların insanlarınkine benzer bir hafızaya sahip bulunmadığına hükmeder[29]. Ona göre, hayvanlarda ancak muhayyel çağrışımlar bulunduğu söylenebilir. Hayvanların beslenme, barınma, savaşma, kaçma gibi hayatta kalmalarını sağlayan otomatik tepkileri, refleksiyondan tamamen yoksun davranışlardır ve Condillac bu tür davranışların bizde de bulunduğunu kaydeder: "Bizi bir tehlikeden kurtarmada çok hantal kalacağı durumlarda, [hayvanlardakine] benzer bir şeyi kendimizde de fark ederiz. Meselâ bizi ezmek üzere olan bir cisim görür görmez, muhayyile bize ölüm fikrini veya buna yakın bir şeyi hatırlatır ve bu fikir de bizi tehdit eden darbeden çabucak kaçınmaya sevk

[24] Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, (I, II, 4, §35)
[25] Condillac, *a.g.e.*, (I, II, 4, §37)
[26] Condillac, *a.g.e.*, (I, II, 4, §37)
[27] Condillac, *a.g.e.*, (I, II, IV, §38)
[28] Condillac, *a.g.e.*, (I, II, IV, §39)
[29] Condillac, *a.g.e.*, (I, II, IV, §41)

eder. Böyle anlarda, sadece hafıza ve refleksiyona sahip olsaydık, muhakkak ki mahvolup giderdik"[30].

Condillac'a göre insan icat ettiği itibarî işaretleri idealarına bağlamaya başladığında onda hafıza teşekkül eder[31]. Condillac'ın nezdinde, işaretler icat edip kullanabilmek, insanı hayvandan ayıran temel bir beceridir: "İdealar ve mefhumlar[32] [*notions*] sadece refleksiyon kabiliyetine sahip varlıklarda bulunabilir. Hayvanlara varlıklara gelince, onlarda sadece duyumlar [*sensations*] ve algılar [*perceptions*] olabilir. Hayvanlar için yalnızca bir algıdan ibaret olan şey, bu algının bir şeyi temsil ettiğine dair yaptığımız refleksiyon dolayısıyla bizde "idea" haline gelir"[33]. Condillac *Traité des Sensations* [Duyumlar hakkında deneme] başlıklı eserinde de işaretlerin genel idealar meydana getirebilmek için zorunlu olduğunu vurgular[34]. Condillac'a göre yapay ya da ihdas edilmiş işaretler, ideaları birbirleriyle mukayese edebilmek, birleştirebilmek ve karmaşık ideaları analiz edebilmek için de zorunludur. Yapay işaretler olmaksızın ne bilgi ne de refleksiyon mümkündür.

Condillac'ın işaretler ile hafıza arasındaki irtibata dair, yukarıda gözden geçirdiğimiz mülâhazalarını özetlersek, demek ki müdrike "hatırlama" ameliyesini/işlemini ancak irademize bağlı bir vasıta ile gerçekleştirebilir; bu vasıta, iradî olarak ihdas edilmiş "yapay işaretler"den başka bir şey değildir. Sadece rastlantısal işaretlerle tabiî işaretlere sahip bir varlığın ihtiyaçları, ancak muhayyilesinin gayriiradî faaliyetlerine imkân verir ve o varlıkta hafızanın varlığından söz edilemez. Condillac'ın hafızanın işaretlere muhtaç ve tâbi olduğunu görüşünde, eserlerini titizlikle okuduğu Leibniz'den ilham aldığı muhakkaktır. Condillac'tan çok önce, Leibniz muhakemenin işaretlere tâbi olduğunu ve izden yoksun bir hafızanın imkân dahilinde olmadığını açıkça ortaya koymuştur: "Şayet izden yoksun hiçbir hafıza mevcut değilse ve şayet bende gayri-cismanî şeylere bağlı düşüncelerin izleri tabiî değil ama itibarî ise (zira, gayri-cismanî olan ile cismanî olan arasında hiçbir mecburî temsil bağıntısı yoktur) yani bunlar karakterler ise, bundan, karakterden yoksun bilim veya muhakemenin olmadığı sonucu çıkar; çünkü her muhakeme ya da ispatlama, öncüllerinin anımsanmasıyla yapılır. Bizim zannettiğimiz gibi, karakterden veya tahayyülden yoksun hafıza olmaz"35.

[30] Condillac, *a.g.e.*, (I, II, IV, §41)

[31] Condillac, *a.g.e.*, (I, II, IV, §46)

[32] Condillac hangi terimle neyi kastettiği hususunda şu açıklamayı sunar: "Düşünce", ameliye/işlem", "algı", "duyum", "bilinç", "idea", "mefhum" [*notion*], eşanlamlı kelimeler olarak metafizikte öyle çok kullanılır ki, aralarındaki farkı belirtmek esastır. Ben, ruhun, ister dış intibalar yoluyla, ister refleksiyonunu kullanmak suretiyle duyumladığı her şeye "düşünce"; ruhta herhangi bir değişiklik meydana getirebilecek ve bu sayede de onu aydınlatıp kılavuzluk edebilecek düşünceye "ameliye/işlem"; karşılaştığımız nesnelerin/objelerin bizde ürettiği intibaa/izlenime "algı"; duyulardan gelen bir şey olarak bu intibaın kendisine "duyum"; ondan edinilen bilgiye "bilinç"; duyumdan tahayyül/imaj olarak edinilen bilgiye "idea"; bizim eserimiz olan her ideaya da "mefhum" [*notion*] adını veriyorum" (*Essai*, I, III, §16).

[33] Condillac, *a.g.e.*, (I, III, §16)

[34] Condillac, *Traité des sensations*, in *Œuvres complètes de Condillac*, tome: III, Paris: Ch. Houel, 1798, (IV, VI, §4)

[35] Gottfried Wilhelm Leibniz, *Recherches Générales sur l'Analyse des Notions et des Vérités*, traduit du latin par Emmanuel Cattin et les autres, Paris: PUF., 1998, s.25

Diğer yandan, Condillac'ın dilin esasen bir "işaretler sistemi"; düşünmenin "hesap yapmak" olduğu anlayışı ise Hobbes'tan mülhemdir: "Birisi muhakeme ettiğinde bütün yaptığı, parçaların toplanmasından veya bir toplamın başka bir toplamdan çıkarılmasından oluşan bir bakiye düşünmektir"[36]. Hobbes düşünme melekesini de şöyle tarif eder: "Akıl, düşünme yeteneği, düşüncelerimize müşir koymak [*noter*] ve işaret etmek [*signifier*] için mutabık kaldığımız adlandırmaların hesaplanmasından (yani toplanması ve çıkarılmasından) başka bir şey değildir; kendi kendimize düşünürken, düşüncelerimize "müşir koymak", onları başkalarına takdim veya beyan ederken ise "işaret etmek" diyorum"[37]. Hobbes'un "hesaplama olarak düşünme" [*cogitatio sive computatio*] telâkkisi, Leibniz'in ardından Condillac'ta güçlü bir şekilde yankılanır: "hesap yapmak muhakeme etmektir, muhakeme etmek de hesap yapmak"[38]. Condillac açısından muhakeme, esasen bir cebir hesabından farksızdır: "Muhakeme ettiğim sırada, hesaplama yapan matematikçi için rakamlar ve semboller ne ise, benim için de kelimelerin öyle olduğunu hissederim"[39]. Condillac'ın iki ayrı ameliye/işlem olmadığını, sadece aynı işleme verilen iki ad olduğunu savunduğu[40] muhakeme ve hesaplama ancak, itibarî işaretlerden meydana gelen yapay dillerle icra edilebilir[41]. Condillac'a göre bir dil, analiz kapasitesi oranında "yapaylaşır"[42] ve en iyi analiz eden dil, dillerin en yapayı olan cebirdir. Bunu açmak üzere, Condillac'ın "analiz" anlayışını tetkik edelim.

Condillac'ın metodolojisinde analiz çok ayrıcalıklı bir yere sahiptir ve onun nezdinde bilimler ile diller, bu ortak metodu kullanmaları bakımından temelde bir ve aynı şeydir. Condillac *Essai*'de bir tuvale resmedilmiş kompozisyonu meydana getiren unsurları tek tek fark etmeye benzettiği "analiz"i, *Logique*'te, gece vakti ilk defa gittiğimiz ve vadiye hâkim bir tepedeki şato örneğiyle izah eder: Ertesi sabah uyandığımız odadaki pencerenin ahşap panjur kanatlarını bir anlığına açıp kapatacak olsak, vadide bulunan şeylerin hepsini o anlık görürüz. Bu hareketi defalarca tekrarlasak bile, ihtiva ettiği her şey ile o vadiyi tanımaya yetmeyecektir. Condillac, o vadi hakkında bir bilgi edinebilmek için ihtiva ettiği her şeyi aynı anda değil, tek tek, kısım kısım görmek ve uzun uzun bakmak gerekeceğini savunur[43]. Condillac naklettiğimiz örneğindeki gibi, genel olarak analiz metodunun, bir nesnenin/konunun niteliklerini, o niteliklere, içinde bulundukları eşzamanlı/simültane düzeni zihnimizde de vermek üzere, ardışık bir sırada gözlemlemekten ibaret olduğunu kaydeder[44].

[36] Thomas Hobbes, *Léviathan*, bölüm: IV, traduction française par François Tricaud, Paris: Sirey.
[37] Hobbes, *a.g.e.*, bölüm: V
[38] Condillac, *La langue des calcules*, s.254
[39] Condillac, *a.g.e.*, s.253
[40] Condillac, *a.g.e.*, s.254
[41] Hayvanların sürü içinde yavrularını teşhis edebilmesine rağmen onları adet olarak sayamaması, Condillac'ın bu tespitindeki haklılığını gösteren bir örnek olarak akla gelir.
[42] Condillac'ın yukarıda incelediğimiz işaretler tasnifi ışığında bakıldığında, onun nezdinde Fransızca, Türkçe gibi millî dillerden, –işlem kurallarıyla birlikte– matematiksel sembollere kadar hepsinin "yapay diller" kategorisine girdiği görülür.
[43] Condillac, *Logique*, s.15
[44] Condillac, *a.g.e.*, s.19

Condillac'ın idealar kompozisyonu olarak mütalâa ettiği[45] düşüncelerimiz de analiz yoluyla sarahate kavuşur. Yukarıda naklettiğimiz bir vadinin kısım kısım keşfi örneğindeki gibi, "düşüncenin kısımları [...] ardışık bir sırada gözden geçirilir"[46]. Analiz yoluyla, idealar arasında mukayeseler yapmak ve bu yolla aralarındaki bağıntıları ve üretebilecekleri yeni ideaları keşfetmek üzere idea kompozisyonları bileşenlerine ayrılır [*décomposer*][47]. Condillac analizi, bizi daima eşyanın/şeylerin menşeine/kaynağına yükseltmesi bakımından "keşiflerin hakikî sırrı" diye nitelendirir[48]. Ona göre, analizin müdrike için faydası, müdrikeye en yalın seviyedeki ideaları takdim etmesidir[49].

Condillac düşüncelerin ancak dil sayesinde analiz edilebileceğini vurgular: "Bir düşüncenin bileşimini meydana getiren idealar zihinde eşzamanlıyken, konuşmada art arda gelir: demek ki düşüncelerimizi analiz etme yollarını bize sağlayan, dillerdir"[50]. Sözlü dillerde düşünceler, kelimeler vasıtasıyla analiz edilir: "Düşüncenizi bileşenlerine ayırmak için, idealarınızın işaretleri olan kelimeleri birbirinden ayırdınız. Her kelimede bir ideayı tek başına dikkate aldınız. [...] Öyleyse idealarınızın her birini bizatihî/kendinde dikkate almaya ve bağıntılarını keşfetmek için birbirleriyle karşılaştırmaya, kelimelerin kullanımıyla muktedir olsanız gerek"[51]. Condillac analizin, yapay işaretler olmadan icra edilemeyeceğini vurgular[52]. Yapay işaretler kullanabilmenin, teorik bilgiler üretebilmek için bir ön şart olduğunu da açıklar. Şöyle ki, *Traité des animaux* [Hayvanlar üzerine deneme] başlıklı eserinde, tabiî işaretlerle sınırlı hayvanların bilişsel melekelerinin de çok kısıtlı olduğunu belirtir[53]. Hayvanların türe has içgüdülerden kaynaklanan "pratik bilgiler" ile sınırlı kaldığını, yani kendisi için neyin faydalı neyin zararlı olduğunu bildiğini; oysa insanın pratik bilgiler yanında teorik bilgiler de ürettiğini kaydeder[54]. Teorik bilgiler seviyesine yükselmeye imkân veren şey, sözlü dildir. Neticede, yapay işaretlere, yani dile sahip bulunmayan mahlûkat çevresi hakkında bulanık, gayri-seçik ve içgüdüsel tasavvurların ötesine geçemez.

Condillac için analiz bilimlerin ve dillerin ortak metodudur. "İyi işlenmiş bir bilim, iyi kurulmuş bir dilden ibarettir"[55] ve bu bakımdan da onun nazarında bilimler diller ve diller de bilimlerdir: "Bir bilim yaratmak, bir dil kurmaktan farklı bir şey değildir; ve bir bilimi öğrenmek de iyi kurulmuş bir dili öğrenmekten başka bir şey değildir"[56]. Bilimlerle dillerin ilerlemesi paralel gerçekleşir ve birbiriyle bağlantılıdır ve bilimlerdeki hatalı muhakemelerin sebebi, dillerinin kötü

[45] Condillac, *Grammaire*, s.39
[46] Condillac, *Logique*, s.20
[47] Condillac, *Essai*, (II, I, VII, §66)
[48] Condillac, *a.g.e.*, (II, I, VII, §66)
[49] Condillac, *a.g.e.*, (II, I, VII, §66)
[50] Condillac, *Grammaire*, s.41
[51] Condillac, *a.g.e.*, s.44
[52] Condillac, *a.g.e.*, s.61
[53] Condillac, *Traité des animaux*, s.45 (elektronik edisyon): http://www.ac-nancy-metz.fr/enseign/philo/textesph/TRAITE_DES_ANIMAUX_Originel.pdf
[54] Condillac, *a.g.e.*, s.45
[55] Condillac, *La langue des calcules*, s.8
[56] Condillac, *a.g.e.*, s.256

kurulmuş olmasıdır. Muhakeme sanatı her zaman "iyi kurulmuş bir dile indirgenebilir"[57].

Condillac'a göre dilin ilk konusu düşüncenin analizidir[58]. Diller, farklı mükemmellik/yetkinlik düzeylerindeki analitik metotlardan ibarettir[59] ve mükemmellik düzeylerindeki farklılık da analiz etme kapasitelerinin farklılığından kaynaklanır[60]. Yani, en mütekâmil/yetkin diller, en fazla analiz etme kapasitesine sahip olanlarıdır. Diller, analiz kapasiteleriyle doğru orantılı olarak yapaylaştığına göre, en iyi analiz eden diller en yapay olanlarıdır. Condillac'a göre cebir en metodik, analiz kapasitesi en yüksek, dolayısıyla en mükemmel dildir. Matematiğe açık seçiklik ve ispat gücü sağlayan da cebrin dilini kullanmasıdır[61].

Sonuç

Makalemizdeki tetkiklerimizin ışığında, Condillac'ın düşünce-dil ilişkisine yaklaşımını değerlendirmeye geçerken şu tespitlerini bir kez daha hatırlayalım: 1.Tabiî işaretlerden oluşan "davranış dili"nin analiz etmedeki kifayetsizliği, eski çağlarda insanları sözlü dilin icadına sevk eder; 2.Eklemli seslerden müteşekkil kelimeler iradî olarak ihdas edilmiş yapay işaretlerdir; 3.Yapay işaretler kullanamayan bir kimse, müdrikesinin faaliyeti üzerinde denetim gücünden yoksun, dolayısıyla da bilişsel melekeleri bakımından hayvandan farksız olacaktır; 4.Çevremizdeki şeylere dair tikel duyumlardan soyut ve genel idealara geçiş kelimeler sayesinde mümkün olmaktadır; 5.Müdrike hafızaya alma, hatırlama, karşılaştırma, bir araya getirme, bileşenlerine ayırma,vb. işlemler yapabilmek için dile muhtaçtır.

Condillac'ın inceleyegeldiğimiz mülâhazalarından çıkan sonuç, onun "dil-öncesi" veya "dilden bağımsız" bir düşünme faaliyetini, birtakım muhayyel çağrışımlar dışında imkânsız gördüğüdür. Condillac'ın nazarında, konuşmak, muhakeme etmek/akıl yürütmek, soyut idealar üretmek, esasen aynı şeydir[62]. Condillac'ın insan müdrikesinin faaliyetlerinde dilin merkezî bir rol oynadığı görüşüne, Harris ve Taylor da dikkat çekerek Condillac'ın attığı en önemli adımın, insanın dili kullanmadan ne düşünme ne de diğer zihinsel melekelerini iradî olarak denetleyebileceğini açıklamak olduğunu belirtir[63]. Yazarlar, Condillac'ın dilden önce insan zihninin fizyolojik ve çevresel uyaranlara tâbi olduğunu; eski bir duyumunu iradî olarak anımsayamayacağını ve zihinsel melekelerini yönlendiremeyeceğini ortaya koymadaki başarısını vurgular[64]. İnsana, zihinsel

[57] Condillac, *Logique*, s.108
[58] Condillac, *Grammaire*, s.61
[59] Condillac, *La langue des calculs*, s.256
[60] Condillac, *Grammaire*, s.34
[61] Condillac, *La langue des calculs*, s.9
[62] Condillac, *Logique*, s.107-108
[63] Roy Harris ve Tablot J. Taylor, *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları-I*, çev: Eser ve Cem Taylan, Ankara: TDK yay., 2002, s.114
[64] Harris ve Taylor, *a.g.e.*, s.114

melekelerini iradesiyle yönlendirme imkânı tanıyan şeyin dil olduğunu bu kadar açık seçik gösterme payesi, felsefe tarihinde gerçekten de Condillac'a aittir.

Dil Condillac'ın nazarında sadece düşüncenin dışa vurum aracı değildir; dilin insana kendi düşünceleri üzerinde sağladığı denetim ve analiz gücü, düşünceyi ifade işlevinden daha aslî ve önceliklidir. İnsan müdrikesini dış şartlara tâbi olmaktan kurtarıp yaratıcı bir melekeye dönüştüren, dilin ta kendisidir. Condillac insanda dil öncesi ya da dil-dışı bir düşünce bulunmadığı tezini, radikal nominalizmiyle tutarlı bir şekilde geliştirmeyi başarmıştır. Eserlerinde her zaman övgüyle bahsettiği Locke'u bile bu hususta eleştirmekten geri durmamış ve onu müdrikenin faaliyetinde işaretlerin ne kadar zarurî olduğunu görememekle suçlamıştır[65]. Zira ona göre, «Locke zihnin, kelimeler işe karışmaksızın ideaları birleştirdiği veya ayırdığı zihin önermeleri meydana getirdiğini farz eder"[66]. Locke'un bu faraziyesi dil-dışı ya da dil-öncesi bir düşüncenin mümkün olduğunu tasdik manâsına geleceğinden, Condillac'ın nezdinde asla kabul edilemez.

Condillac'ın dil anlayışı, birçok filozofa ilham vermiştir. Onun dil anlayışının en önde gelen takipçisi ve aynı zamanda dikkatli bir eleştirmeni Rousseau'dur. Rousseau'nun, sözlü dillerin bir "davranış dili"den tekamül ettiği faraziyesini Condillac'tan devraldığı görülmektedir. Condillac'ın dil anlayışının etkisi Yeniçağ filozoflarıyla da sınırlı kalmamıştır. Altıok'un[67], Anglosakson filozoflar tarafından geliştirilmiş "analitik" felsefenin tarihî köklerinden birinin Condillac'ın analiz metoduna kadar uzandığına ilişkin tespiti de son derece yerindedir. Analitik felsefe geleneğinin, düşünceleri dil analizi yoluyla açıklığa kavuşturma metodunun tohumunu atmış filozoflardan birinin Condillac olduğu muhakkaktır.

KAYNAKLAR

Altıok Füsun (1966) "Condillac: işaretler teorisi", *Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, cilt:4, Ankara, 1966, s.229-237

Berkeley George, (1985) *Un Traité concernant les Principes de la Connaissance humaine*, *Œuvres* içinde, cilt:I, Fr. çev.: Marilène Phillips, Paris: PUF.

Blay Michel (2003) *Grand Dictionnaire de la Philosophie*, Paris: Larousse.

Condillac Etienne Bonnot de (1780) *La Logique ou les premiers développements de l'art de penser*, Paris: Libraire d'Esprit.

—— (1798) *Principes généraux de grammaire pour toutes les langues*, Paris: Librairie A.J. Ducour.

—— (1798) *Traité des sensations*, in *Œuvres complètes de Condillac*, tome: III, Paris: Ch. Houel.

—— (1801) *La Langue des calcules*, Paris (yayınevi belirtilmemiş).

—— (2010) *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, (elektronik edisyon): http://fr.wikisource.org/wiki/Essai_sur_l'origine_des_connaissances_humaines

—— (2010) *Traité des animaux*, (elektronik edisyon):

[65] Condillac, *Essai*, (I, IV, II, §27)
[66] Condillac, *a.g.e.*, (I, IV, II, §27)
[67] Füsun Altıok, "Condillac: işaretler teorisi", *Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, cilt:s4, Ankara, 1966, s.229-237

http://www.ac-nancy-metz.fr/enseign/philo/textesph/
TRAITE_DES_ANIMAUX_Originel.pdf
Descartes René (1966) *Discours de la Méthode*, Paris: Garnier-Flammarion.
Didier Jean (1911) *Condillac*, Paris: Librairie Bloud.
Harris Roy, TAYLOR Tablot J. (2002) *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları I,* çev:Eser E. Taylan, Cem Taylan, Ankara: TDK yay.
Hobbes Thomas (1996) *Léviathan*, traduction française par François Tricaud, Paris: Sirey.
Lalande André (1993) *Vocabulaire technique et critique de la Philosophie*, Paris: PUF.
Leibniz Gottfried Wilhelm (1998) *Recherches Générales sur l'Analyse des Notions et des Vérités*, introduction et notes par Jean-Baptiste Rauzy; textes traduits du latin par Emmanuel Cattin et les autres, Paris: PUF.
Locke John (1998) *Essai Philosophique concernant l'Entendement Humain*, traduit par Pierre Coste, (5.basım), Paris: J. Vrin.
Montaigne Michel de (2010) *Essais*, (elektronik edisyon):
http://homepage.mac.com/guyjacqu/montaigne/livre2/trad/chap013/013.html